

שמואל יששכר בן ר' שלמה שפרכר
חבר הנהלת המכון הגבה לתורה.

בנין בכלים - שיטת הרמב"ם

ידועה המחלוקת בין רש"י⁽¹⁾ בפירוש הכלל הנקוט בידינו, ע"פ הבבלי⁽³⁾ וכדעת בית הלל⁽⁴⁾, שאין בנין בכלים⁽⁵⁾. שיטת רש"י וסיעתו⁽⁵⁾ היא שאין גדר מלאכת בונה חל על כלים, והמתקן כלי או העושה כלי בשבת או ביו"ט חייב משום מכה בפטיש. לעומת זאת דעת החוס' וסיעתם⁽⁵⁾ שעקרונות קיימת תורת בנין בכלים והעושה כלי מתחילה בשבת כגון העושה חבית או המרכיב ידית לראש הקרדום, חייב משום בונה. לא נאמר 'אין בנין בכלים' אלא על כלי המורכב מחלקים, כגון מנורה של חוליות או מטה של פרקים או קנה של סידין, שנתפרק, שאין איסור מלאכת בונה מן התורה בהחזרתו.⁽⁶⁾

הרמב"ם פ"י מהל' שבת הל' ל"ג פסק: "העושה אהל קבוע הרי זה תולדת בונה וחייב, וכן העושה כלי אדמה כגון תנור וחבית קודם שישרפו הרי זה תולדת בונה וחייב וכן המגבן את הגבינה הרי זה תולדת בונה... המכניס יד הקרדום בתוך העין שלו הרי זה תולדת בונה, וכן כל כיוצא בו, וכן התוקע עץ בעץ בין שתקע במסמר בין שתקע בעץ עצמו עד שנתאחד הרי זה תולדת בונה וחייב.

מדברים אלה הסיק המ"מ שם שדעת הרמב"ם כדעת התוס' שעשיית כלי מתחילתו היא בגדר בונה. הסכים לפירוש זה הכסף משנה וכן משמע מדברי הגהות מימוניות, גם אחרונים שדנו בפרטים שונים של הלכה זו ברמב"ם הניחו שהרמב"ם בתוס', רואה בעצם התופעה של "עשיית כלי" תולדה של מלאכת בונה.⁽¹⁰⁾

במחכ"ת, פרשנות זו בדברי הרמב"ם קשלים בצידה. בפ' כ"ב מהל' שבת הל' כ"ו פוסק הרמב"ם: "אין מחזירין מנורה של חוליות ולא כסא מפוצל ולא שולחן המפוצל וכיוצא בהם מפני שנראה כבונה, ואם החזיר פטור, שאין בנין בכלים ואין סתירה בכלים, ואם היה רפוי מותר להחזירו". ובפ"ד מהל' יו"ט הל' ל"ג "כלים שהן מפוצלין כגון מנורה של חוליות וכסא ושולחן שהן חתיכות חתיכות מעמידין אותן ביו"ט והוא שלא יתקע לפי שאין בנין בכלים".

ההיגדים של הרמב"ם "אין בנין בכלים" ו"אין סתירה בכלים" הם החלטיים ובלתי מסוייגים. אי"כ מדוע פסק (פ"י הל' ל"ג) שהעושה כלי אדמה חייב משום בונה. ודוחק הוא לפרש את דברי הרמב"ם כפי שפרשו התוס' את דברי הגמ', שא"כ היה לו לרמב"ם להגביל את

דבריו ולפרש שאין בהחזרת כלים מפוצלים משום בונה. ועוד, אם אין בנין בהחזרת כלי מפוצל, גם כאשר אינו רפוי, מדוע חייב משום בונה כאשר תקע - וזאת כבר הקשה המאירי¹¹, כמו כן קשה למה חייב הרמב"ם משום בונה את "העושה כלי אדמה" בלבד. היה לו לומר 'כל העושה כלי' או כדומה, וזאת כבר הקשו אחרונים¹².

עוד צ"ע שבפ"י מהל' שבת הל' ט"ז פסק הרמב"ם: "המנפח בכלי זכוכית... הרי זה תולדת מכה בפטיש וחייב" זאת ע"פ מאמרו של רבי שמעון בן לקיש בבבלי (שבת ע"ה ע"ב). וכבר הקשו התוס' על שיטת עצמם ממאמר זה, שהרי המנפח הוא "עושה כלי" ולשיטתם חייב משום בונה, והם הניחו את השאלה בצ"ע¹³.

כדי לתרץ את כל הקשיים האלה נראה להציע שעקרונית שיטת הרמב"ם בהבנת הכלל "שאינו בנין בכלים" היא דווקא כשיטת רש"י. גם לדעתו עצם המושג של עשיית כלי, אפילו עשיית כלי מתחילתו, אינו כלול במסגרת ההגדרה של מלאכת בונה ותולדותיה, לפיכך המנפח בכלי זכוכית, אע"פ שעושה כלי מתחילתו¹⁴, חייב משום מכה בפטיש ולא משום בונה (הל' שבת פ"י הל' ט"ז) ולפיכך מותר ביו"ט להחזיר ולהרכיב כלים העשויים חוליות גם כאשר אינם רפויים ובלבד שלא יתקע. (הל' יו"ט פ"ד הל' י"ג) ובשבת מותר להחזיר באופן רפוי, אמנם אם אינם רפויים אסור להרכיבם בשבת מדרבנן מפני שנראה כבונה, ואם תקע חייב משום בונה (הל' שבת פ' כב' הל' כ"ה-כ"ו). אבל, וזאת נקודה מרכזית, חיוב זה כתולדת בונה כאשר תוקע אינו מפני עשיית כלי שבדבר (השוה מראה מקומות 2, 6 - 11) אלא מפני שהתוקע מחבר חלקים יחד לגוף אחד בדרך של קיימא, ופעולה כזו לדעת הרמב"ם תולדה של מלאכת בונה כפי שפירש בפ"ז מהל' שבת הל' ו', אף בענין גבינה וז"ל שם:

"התולדה היא המלאכה הדומה לאב... ואם גבנו ועשהו גבינה חייב משום בונה שכל המקבץ חלק אל חלק ודבק הכל עד שיעשה גוף אחד הרי זה דומה לבנין", וכן הדברים מפורשים בדברי הרמב"ם שהבאנו לעיל (מהל' שבת פ"י הל' י"ג) "וכן התוקע עץ בעץ... עד שמתאחד הרי זה תולדת בונה וחייב" ומטעם זה של חיבור חלקים, ולא מטעם של "עשיית כלי" פוסק הרמב"ם באותה ההלכה "שהמכניס יד הקרדום בתוך העין שלו" וכן "העושה כלי אדמה כגון תנור וחכית קודם שישרפו" חייב משום תולדת בונה, ועתה ניחא מדוע ציין הרמב"ם "כלי אדמה" ולא כלל כל עושה כלי בחיוב תולדת בונה, שכן רק בכלי אדמה יש תמיד ענין של צירוף טיט היוצר חלק אל חלק. כאשר החיבור של חלק עם חלק אינו בדרך של קיימא, למשל אם לא תקע, אבל גם אינו רפוי - אסור מדרבנן מפני שנראה כבונה¹⁵.

ע"פ דרכנו מובן גם מה שפסק הרמב"ם בפכ"ג מהל' שבת הל' ב' "שובר אדם את החכית לאכול ממנה גרוגרות ובלבד שלא יתכוין

לעשות כלי וכו'". ומשמע שכן הדין אפילו בחבית שלמה ולא רק במוסתקי (וללא כשיטת התוס' עירובין ל"ד ע"ב ד"ה ואמאי, ע"ש) והטעם הוא שאין "בעשיית כלי" מלאכת בונה ולא בשבירת כלי מלאכת סותר (וכפי שנאמר ברמב"ם פ' כ"ב, הל' כ"ו שהובאה לעיל "ואין סתירה בכלים") ועיין בשו"ת אגרות משה (10, 14ב) שהאריך בנידון.

קביעתו זו של הרמב"ם, שחיבור חלק עם חלק להיות אחד הוא תולדת בונה חידוש גדול הוא. לולא דמסתפינא היה נראה לאמר שלפנינו דוגמא בלבד לשיטה כללית של הרמב"ם באשר לתולדות של מלאכות שבת. כל מלאכת שבת מאופיינת ע"י סוג יצירתיות מסוימת. כאשר דרכם של בני אדם לבצע אב-מלאכה ע"י סדרה של פעולות (אפילו גם לא כל הפעולות הכרחיות) ולכל אחת מן הפעולות הללו ניתן להגדיר יצירתיות משלה במסגרת היצירתיות הכללית-סופית של המלאכה, הרי כל פעולה כזו עם היצירתיות שלה נחשבת כתולדה של אותה אב מלאכה. כיוון שדרכו של בונה בנין הוא לצרף חלק אל חלק ולאחדם, הרי פעולה זו לבד עם היצירתיות שבה לדעת הרמב"ם תולדה של בונה גם כאשר לא מדובר בבניית בנין (ועל אף שקיימת בנייה שאין בה צרוף חלק אל חלק¹⁶). להלן נביא דוגמאות נוספות מפסקיו של הרמב"ם כדי לאושש הצעה זו.

בפ"ג הל' י"א: "אסור להכניס מגרפה לקדרה בשבת והיא על האש להוציא ממנה בשבת מפני שמגיס בה וזה מצרכי הבישול הוא ונמצא כמבשל בשבת". וכן בפ"ט הל' ד': "... ובא אחר והגיס כולם חייבים משום מבשל שכל העושה דבר מצרכי הבישול הרי זה מבשל".

בפ"ט הל' י"א: "המכבס בגדים הרי הוא תולדת מלכן וחייב והסוחט את הבגד עד שיוציא המים שבו הרי זה מכבס וחייב שהסחיטה מצרכי כיבוס היא כמו שההגסה מצרכי הבישול".

בפ"ט הל' י"ד: "העושה עין הצבע הרי זה תולדת צובע וחייב" (ועיין השגת הראב"ד שם).

בפ"ט הל' י"ח (אחרי שהסביר בהל' י"ז מה הוא מיסך ומה הוא אורג): "המיסך חייב והיא מלאכה מאבות מלאכות, והשובט על החוטים עד שיפרקו ויתקנם הרי זה תולדת מוסך".

ובפ"ט הל' י"ט: "המדקדק את החוטין ומפרידן בעת האריגה הרי זה תולדת אורג".

כמו כן יתכן שגם שלושת הדוגמאות הבאות הן מן הסוג האמור: בפ' כ"א הל' ו': "הדורס על העור כרגלו עד שיתקשה או המרכבו בידו ומושכו ומשוה אותו כדרך שהרצענין עושין הרי זה תולדת מעבד וחייב".

ובפ"ח הל' א': "המקורסם עשבים או המזרד את השריגים כדי
ליפות את הקרקע הרי זה תולדת חורש".

ובפ"ח הל' ב',: "וכן השורה חיטין ושעורין וכיוצא בהן
במים הרי ז- תולדת זורע וחייב בכל שהוא". (17)

ובפ"ו הל' י"ג: "העושה אהל קבוע הרי זה תולדת בונה
וחייב" (אם נפרש. כפי שפ' גם בס' אהא"ז¹²) ש"אוהל" פירוש
כיסוי מלמעלה, ועיין גם בקהילות יעקב שהאריך בדיון בהל' זו).

הערות ומראי מקומות

1. שבת מ"ז ע"א ד"ה חייב חטאת, ע"ד ע"ב ד"ה ואי חייטיה לפומיה.
2. ביצה י"א ע"ב ד"ה דאין בנין בכלים, ב"ב ע"א ד"ה אין תורת בנין. והשווה עירובין ק"ב ע"ב ד"ה והעליון.
3. שבת ע"ד ע"ב ד"ה חביתא, ק"ב ע"ב ד"ה האי מאן, עירובין ל"ד ע"ב ד"ה ואמאי.
4. שיטת רבא, שבת קכ"ב ע"ב, עירובין ל"ה ע"א, ועיין להלך הערות 4, 5.
5. ביצה כ"ב ע"א, וכך י' ע"א, י"א ע"ב.
6. עיין אנציקלופדיה תלמודית כרך ג' ערך "בונה" סעיף "בנין כלים", עבור סיכום המקורות התלמודיים ומראה מקומות לשיטות הראשונים.
7. לדעת רוב סיעה זו אף המחזיר כלי שנתפרק וצריך אומן להחזירו נחשב "עושה כלי" וחייב משום בונה. (7) אם החזיר חלקי כלי כגון מטה של פרקים, ותקע (במסמרים), יש מחייבים משום בונה (8) ויש מבין המסכימים לשיטת בעלי התוספות המחייבים משום מכה בפטיש. (9)
8. המאירי בה"ב לשבת ק"ב ע"ב ד"ה עושה, קע"ב ע"ב ד"ה כבר ביארנו, הערה 5 לעיל, הערה 144 שם.
9. עיין הערה 5. ר"ח שבת ק"ב ע"ב, ר"ן על הרי"ף שבת ראש פ' כל הכלים, ב"ח טור ס' רע"ט, שו"ע ס' רע"ט ס"ק ר'.
10. המאירי בה"ב שבת מ"ז ע', ד"ה מטה, ר"ן על הרי"ף שם ובראש פ' כל הכלים.
11. אור שמח על אתר, מנ"ח מוסך השבת אות ב"ה, אגרות משה או"ח ח"א סי' קכ"ב ענף ה', ועוד.
12. שבת קכ"ב ע"ב ד"ה גדולי המחברים, ולדעת המאירי בתקע חייב משום מכה בפטיש (עיין הערה 9 לעיל). והר"ן (הערה 8 לעיל) מציע ש"תקע" הוא כמו מלאכת אומן (ראה הערה 6 לעיל), אבל עדיין צע"ק שכך מסתימת לשון הרמב"ם ולשון הגמ' בענין דלתות תיבה, משמע דתקע חייב גם כאשר התקיעה אינה מחוייבת לשם הרכבת הכלי.
13. מנ"ח מה"ש אות כ"ה, אבהא"ז חלק ח' הל' שבת פ"י הל' י"ז, קהילות יעקב שבת ל"ה.
14. שבת ע"ד ע"ב, ד"ה חביתא, אבל בירושלמי שבת, פ"ז הל' ד' איתא "רבי אילא בשם רבי שמעון בן לקיש הנופח כלי זכוכית

14. א) כתוס' (שבת ע"ד ע"ב ד"ה חביתא) בהבנת הגמ' וכאהא"ז (הערה 12 לעיל) בהבנת הרמב"ם. ובאמת דברי אהא"ז קרובים מאוד לדברינו, אם כי לא זהים. ודלא כהבנת מרכה"מ על אתר, ודלא כאגרות משה (הערה 10 לעיל).
 ב) ע"פ דרכינו איך מקום לכל התלבטות באגרות משה בנסיון לפרש דברי הרמב"ם. גם ההצעה שהמנפח בכלי זכוכית פירושו שמנפח לתקן כלי שכבר עשוי מקודם, דחוקה היא, ואינו עולה עם פשטות לשון הש"ס, המקבילה בירושלמי והרמב"ם, ואיך לה יסוד בפרשנות רבותינו הראשונים.
15. בענין זה, שיש שלוש דרגות: רפוי; לא רפוי אבל ללא תקיעה; ותקע. - מסכימה שיטת הרמב"ם לשיטת התוס' בסוגיה בסוף פ' כירה (מ"ז) וחולקת על שיטת רש"י שם ולפיה נראה שקיימות רק שתי דרגות: רפוי; ומהודק עם או בלי תקיעה. לשיטת רש"י כלי שדרכו לפרקו ולהחזירו, אם לא תקע, הרי הוא בכלל רפוי.
16. למשל, "המשורה פני הקרקע בבית כגון שהשפיע תל... הרי זה בונה וחי"ב" - רמב"ם הל' שבת פ"י הל' י"ב.
17. בספר חיי אדם כלל י"א ס' ב' ובדומה במשנה ברורה שו"ע או"ח ס' שלו סי' י"א ס"ק נ', כתב: "השורה... כדי שיתרכנו ויצמיחו כדרך ששורין קטניות קודם הזריעה".